

19. Teodorczyk J. Pogrom Kantymira 1624 / Jerzy Teodorczyk. – Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej. – 1972. – 164 s.

20. Żurkowski S. Żywot Tomasza Zamoyskiego kanclerza wielkiego koron-nego / S. Żurkowski, wyd. A. Batowski. – Lwów, 1860. – 407 s.

Тымив І. Нападение татар на Подолье и Прикарпатье зимой 1624 г.

В статье представлены события татарских нападений на подольские и галицкие земли зимой 1624 г., рассмотрены основные источники, историография проблемы. Выяснен численный состав враждующих сторон и их цели, уточнены места решающих боев с ногайцами. Раскрыты ход и последствия враждебных вторжений. Установлено, что все набеги были организованы с единой целью – захвата добычи и прежде всего ясыря. Во время нападений значительный материальный ущерб нанесен городам и селам края.

Ключевые слова: гетман С. Конецпольский, Оришковицы, Шманьковицы, источники, татары, нападение, битва, ущерб.

Tymiv I. The Tatars invasions to Podillya and Prykarpattya in winter 1624.

The article represents the events of the Tatar invasions to the territory of Podillya and Halychyna in winter 1624. The main sources and the historiography of the problem are also studied. It's found out the numerous complement of the enemy forces and their aims. The places of the determinative battles with the Nogais are made more exact. The course and the consequences of the enemy invasions are discovered. It's determined that all invasions were organized to capture the plunder, first and foremost the captives. During the invasions the towns and villages of the region incurred losses.

Keywords: hetman S. Konetpsolskiy, Oryshkivtsi, Shmankivtsi, sources, Tatars, invasion, battle, losses.

Одержано 25.11.2015

УДК 94(477)«1812»

Володимир Стеценко
(Переяслав-Хмельницький)

**УНІФІКАЦІЯ ВНУТРІШНЬОГО ЖИТТЯ УКРАЇНИ
ДО ЗАГАЛЬНОРОСІЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ
НАПЕРЕДОДНІ ПОДІЙ 1812 РОКУ**

Кінець XVIII – початок XIX ст. був періодом величезних політичних змін і соціальних перетворень в Україні, спричинених насамперед новою геополітичною ситуацією, що складалася в Центральній і Східній Європі.

Наприкінці XVIII ст. внаслідок соціально-економічної та військової відсталості, а також політичної анархії безславно припинила своє існування колись могутня Річ Посполита, до складу якої входила значна частина українських земель. На півдні розпалося агресивне Кримське ханство, яке з кінця XV ст. своїми нападами постійно загрожувало населенню України. У зв'язку з цими змінами зникли держави, які помітно впливали на розвиток подій в Україні, а українські землі через це почали набувати нової політичної конфігурації.

Ключові слова: українська козацька держава, уніфікація, намісництва, русифікація, панрусизм, капітани-ісправники, інкорпораційна політика, патріотизм, харківські романтики.

Особливістю перебування українських земель у складі Росії в XVIII ст. був тотальний, безперервний, хоча і хвилюподібний, наступ самодержавства на права України та українців. Суть цього наступу полягала в намаганні ліквідувати українську автономію та чимдалі інкорпорувати ці землі до складу імперії. З огляду на це можна констатувати, що офіційна російська політика в українському питанні у цей час пройшла кілька етапів, у межах яких

темпи, форми, методи, інтенсивність та результативність імперської експансії були різними, але поступальність цього процесу зберігалася постійно.

У червні 1762 р. до влади в Росії прийшла Катерина II. Дотримуючись девізу «недокінчене завершуємо» почалася трансформація в державі, яка для України виявилася фатальною. Було взято жорсткий курс на централізацію та русифікацію. Суть цієї політики виражена короткою фразою імператриці: «Коли в Малоросії зникнуть гетьмани, треба зробити все, щоб стерти з пам'яті їх та їхню добу»

Історіографію даного дослідження склали багаточисельні наукові дослідження та публікації вітчизняних та зарубіжних дослідників, що стосуються розвитку історичного процесу та української історіографії стосовно вивчення даних подій (Гелей С. «Консервативна течія в суспільно-політичній думці України XIX ст.» [4], Оглоблин О. «Українська історіографія. 1917-1956 рр.» [10], Оршан Я. «Розвиток української політичної думки за сто літ» [11], Охрімович Ю. «Розвиток української національно-політичної думки» [12], Салтовський О.І. «Концепції української державності в історії вітчизняної політичної думки (від витоків до початку XX сторіччя)» [13]).

До аналізу також залучено роботи, присвячені безпосередньо місцю України в планах Російського самодержавства, щодо знищення будь-якої автономії на українських землях. До цієї групи слід віднести й підручники з курсу Історії України (Борисенко В.Й. «Курс української історії» [1], Верига В. «Нариси з історії України (кінець XVIII – початок XX ст.)» [2], Крип'якевич І.П. «Велика історія України» [8], Шевчук В.П. «Історія української державності: Курс лекцій» [16]).

Метою статті є аналіз внутрішнього життя України та уніфікації його до загальноімперських стандартів російського самодержавства.

У 60-80-х рр. XVIII ст. царський уряд ліквідував залишки Української козацької держави, коли були скасовані гетьманство, полковий устрій, впроваджено новий адміністративний устрій за російським зразком, перетворено козацькі полки на регулярні частини російської армії [2, с. 211-212].

Серед українських земель, які на початку XIX ст. перебували в складі Російської імперії і становили її південно-західну частину, виділилися чотири великі регіони: Слобожанщина, Лівобережна Україна, Правобережна Україна, Південна (степова) Україна.

До складу лівобережних українських земель входили дві історичні області – частина Наддніпрянщини й Слобідська Україна. В офіційних імперських документах територію лівобережної Наддніпрянщини називали Малоросією.

Після другого й третього поділів Польщі до складу Російської імперії увійшли Київщина, Брацлавщина й Волинь. Саме ці землі, розміщені на правобережній частині Наддніпрянщини, офіційно називалися Південно-Західним краєм [5, с. 109-110].

Протягом останньої чверті XVIII ст. в Російській імперії існував поділ на намісництва. Ця адміністративно-територіальна одиниця місцевого управління була запроваджена в 1775 р. «Установленням про губернії». Усього на теренах Російської імперії були утворені 34 намісництва. На чолі кожної адміністративної одиниці стояв намісник, що мав надзвичайні повноваження від царя. На нього покладалося здійснення урядових, військових справ та адміністративного, судового, поліцейного й фінансового управління.

Відповідно до царського указу від 1796 р. «Про новий поділ держави на губернії» в Україні замість намісництв створювалися губернії. У 1796 р. Лівобережна Україна отримала назву Малоросійська губернія. На територіальній основі Катеринославського й Вознесенського намісництв була знову утворена Новоросійська губернія. У 1802 р. Малоросійська губернія була поділена на Чернігівську й Полтавську, а Новоросійська – на Таврійську, Катеринославську й Миколаївську (з 1803 р. вона стала називатися Херсонською) [7, с. 110]. Таким чином, на початку XIX ст. на теренах України, що перебували під владою Російської імперії, існувало 9 губерній. У 1815 р. до Російської імперії були також приєднані Холмщина й Підляшшя.

У 20-30-х рр. XIX ст. царизм запровадив в Україні, як і в інших національних околицях Російської імперії, особливу, найжорстокішу форму державного управління – генерал-губернаторства, що були покликані придушувати національно-визвольний рух та посилювати імперське панування. У середині XIX ст. з 10 генерал-губернаторств Російської імперії 3 припадало на Україну.

Так звана підросійська Україна в цей час об'єднувала у своєму складі майже 85% етнічних українських земель. Російське самодержавство керувалося у своїй колоніальній політиці загальним принципом багатонаціональних імперських утворень – установленням політичної, економічної та національної зверхності панівної нації над підкореними. Тому реформування територіально-адміністративної системи України мало на меті насамперед посилення влади імперського центру над українським народом, ліквідацію його національних особливостей та остаточне зросійщення українців [15].

Ідеї панрусизму в державній політиці російського царизму почали визрівати ще за часів Катерини II. Займаючи російський престол, цариця хотіла піднести міжнародний престиж росіян і заявляла, що вони перебувають на тому ж історичному рівні, що й усі інші європейські народи. Державні діячі наступних часів послідовно насаджували міфічну ідею абсолютності російського народного духу в усій імперії. Для цього наполегливо втілювалася в життя так звана теорія офіційної народності С. Уварова. Вона базувалася на міфах про «єдину й неділиму Росію» і тріаді «православ'я, самодержавство, народність», які й стали символом реакційної, шовіністичної політики російського царизму на українських землях.

У ході практичної реалізації цієї політики царські власті ігнорували прагнення українського народу відродити свою державність, українців усіма засобами примушували забути власну історію, традиції, звичаї, мораль, рідну мову, ментальність і таким чином назавжди втратити національну самосвідомість [16, с. 292].

Тотальній росіянізації (русифікації) були підпорядковані всі сторони життя українського суспільства. Навіть заснування в 1834 р. Київського університету, за задумом царату, було покликане служити цій меті. Зокрема, цар Микола I убачав справжнє призначення новоствореного в Києві університету в тому, щоб «... поширювати російську культуру й російську народність у спольщеній Західній Росії» [15].

Окрім цього, важливу роль у здійсненні шовіністичної антиукраїнської політики відігравали запроваджені в Україні тверді адміністративні методи управління. Усі дев'ять новостворених українських губерній були безпосередньо підпорядковані царській владі. Губернаторів, які здійснювали керівництво в губерніях, призначав особисто цар. Губернатор спирався на губернське правління, до якого входили: віце-губернатор; радники; прокурор.

Губернське правління здійснювалося за підтримки станових органів – дворянських зборів на чолі з предводителями дворянства. У повітах, з яких складалися губернії, владарювали царські капітани-ісправники. Повіти ділилися на стани, очолювані поліцейськими приставами. Численні державні податки з українців збирала імперська казенна палата. Кількість міст, які мали самоврядування за магдебурзьким правом, поступово зменшувалася. У 1835 р. було скасоване самоврядування в Києві. Міське самоврядування там, де воно ще зберігалося, перебувало під постійним контролем губернатора [1, с. 332-333].

З утворенням генерал-губернаторств і появою призначених царем генерал-губернаторів, наділених усіма цивільними, державними та військовими правами, імперська влада в Україні значно посилилася.

Запровадження нової адміністративної системи управління супроводжувалося швидким розростанням чиновницького апарату й посиленням суцільного контролю над внутрішнім життям України. Ключові позиції на всіх адміністративних рівнях, як правило, займали російські чиновники. Панування російської мови в канцеляріях, судах і побутовому спілкуванні заможної верхівки змушувало користуватися нею й ту частину українського населення, яка намагалася зберегти свою національну культуру.

Генерал-губернатори та інші високі урядовці, що правили в Україні, були неприхованими російськими шовіністами й царськими сатрапами. Позитивний виняток серед них становлять лише малоросійські губернатори князі О. Куракін та М. Рєпнін-Волконський. М. Рєпнін-Волконський щиро бажав процвітання Україні, прагнув відродити козацтво, піклувався про розвиток народної освіти [15, с. 221]. На думку відомого історика О. Оглоблина, саме М. Рєпніна нащадки колишньої козацької старшини бачили наступним гетьманом України в разі відновлення гетьманської влади [10, с. 100-101].

Територія України входила до складу таких намісництв: Харківського (утворене 1780 р.); Київського й Чернігівського (утворені 1781 р.); Катеринославського (утворене 1783 р.); Брацлавського, Подільського й Волинського (утворені 1793 р.); Вознесенського (утворене 1795 р.). Українські губернії Російської імперії: Київська, Полтавська, Чернігівська, Слобідсько-Українська (з 1835 р. – Харківська), Катеринославська, Херсонська, Таврійська, Подільська, Волинська. Генерал-губернаторства підросійської України: Малоросійське (Харківська, Чернігівська та Полтавська губернії); Київське (Київська, Подільська й Волинська губернії); Новоросійсько-Бессарабське (Катеринославська, Херсонська і Таврійська губернії).

Російсько-українські відносини у Правобережній Україні, говорячи словами академіка В.І. Вернадського, зводилися до поступового поглинення і переварювання Росією України як інородного політичного тіла, в ході яких ліквідовувалися основи місцевого культурного життя і переслідувалися етнографічні відмінності [3, с. 9].

Інтереси імперії зумовлювали розповсюдження імперського панування і встановлення необхідного контролю над усіма життєво важливими сферами Правобережної України. Неодмінною передумовою і головною рушійною силою проведення в ній суспільно-політичних і соціально-економічних перетворень, оформлення краю у вірнопіддану складову самодержавства та забезпечення його вrostання в склад Росії стала армія. Відвівши Правобережжю роль колонії і розмістивши в ньому численні війська, Петербург екстраполював на нього та став цілеспрямовано здійснювати апробовану в Лівобережній Україні інкорпораційну політику. Першочерговим у цій політиці виступали насадження самодержавних суспільних і правових відносин, реалізація нового оформлення політичного і територіального статусу Правобережної України та уніфікація характерного для Росії державного ладу, управління господарством, соціально-політичною і духовно-культурною сферами.

Відтак корінне українське населення опинилось у надзвичайно консервативних умовах, пронизаних імперською ідеєю і повним ігноруванням його прав та інтересів. Конкретним виявом цього було утвердження російської влади адміністративними методами на кріпосницько-деспотичних засадах з одночасним тотальним втручанням чиновників у громадське життя українців.

Головними державними адміністративно-територіальними структурами Правобережжя стали, як відомо, Волинська, Київська і Подільська губернії, кожна з яких, у свою чергу, ділилась на двадцять повітів, а форпостами інкорпораційної політики – губернські та повітові міста. З тим, щоб забезпечити її реалізацію, царизм формував і всіляко зміцнював у краї свою соціальну базу, розширюючи економічні позиції і правові повноваження російських, польських та іншоетнічних поміщиків, водночас зберігаючи і посилюючи стану безправність українців [16, с. 105-106].

Аналіз документальних джерел, архівних матеріалів і опублікованих праць показує, що на межі XVIII-XIX ст. українці регіону не стали соціальним і національним джерелом формування нової адміністрації, місцевого самоврядування та російського управління. До влади навіть не була допущена заможна частина корінних мешканців. Визначальний вплив у місцевих органах влади отримали російські, польські магнати, шляхта та іноземні дворяни, органічно пов'язані з відсталим самодержавством і його оплотом – феодално-кріпосницькою системою. Політичний курс і вся архітектоніка державного управління, запроваджені в Правобережній Україні, не відображали українських інтересів.

В основі функціонування запровадженого в краї режиму лежали самодержавні пріоритети і власне збагачення дворянства та розгалуженого чиновницько-бюрократичного апарату. Корінні мешканці для російського царизму були, як справедливо зазначав Михайло Грушевський, будівельним матеріалом «для культуры и общественности великорусской», а Правобережжя – землеробською провінцією у формі Hinterland, тобто краєм, що прилягав до промислового і торгового регіону Росії [6, с. 32].

Початок XIX ст. в українській історії нагадував період так званого «сумерку» кінця XIV – початку XVI ст. – Україна нібито й існувала – існувала земля, міста і села, народжувались і вмирали люди – і не існувала, оскільки про її державно-політичну самостійність, окремішність, в тогочасних умовах, на думку багатьох, не могло бути й мови. Втративши національну політичну еліту і залишки державності, розділена між двох континентальних імперій – Російської і Австрійської – вона, здавалося, була приречена. Це виглядало тоді як доконаний історичний факт.

Протягом першої половини XIX ст., внаслідок природного приросту й швидкої колонізації малозаселених районів Півдня, зростало населення України. Якщо в 1795 р. у підросійській Україні налічувалося 8,2 млн. осіб. (у цілому в Російській імперії 36 млн.), то в 1858 р. – 13,5 млн. осіб. (відповідно – 67 млн.). Міське населення України за цей час зросло з 5 до 11 %. Особливо швидко збільшувалося населення Південної України. Якщо на початку XIX ст. ця територія була малолюдною, то напередодні реформи 1861 р. в двох південних губерніях – Херсонській і Катеринославській – налічувалося понад 2 млн. осіб (зростання за півстоліття відбулося майже в чотири рази) [14]. Соціальний устрій південноукраїнських земель був обумовлений формуванням у цьому регіоні нової моделі соціально-економічних відносин, заснованої не на примусовій, а на вільнонайманій праці.

Після довгих років Руїни національно-державне відродження України не могло відбутися швидко. Кінець XVIII – початок XIX ст. на Наддніпрянській Україні були позначені майже цілковитим припиненням національного життя.

Проте саме тут, на Лівобережній та Слобідській Україні, які територіально ближче знаходилися до Росії, продовжувала жити народна пам'ять про колишню славу козацьку, про Хмельниччину, про народну вольницю – Запорозьку Січ. Навіть у середовищі майже повністю зрусіфікованого новітнього українського панства, синів та онуків колишньої козацької старшини ще не вмерло до кінця усвідомлення своєї національної особистості, збереглося заповітне прагнення до самостійного розвитку, до власної національної держави.

Катерина II, видавши 1785 р. «Жалувану грамоту дворянству», яка фактично дарувала українській шляхті і козацькій старшині права дворянства Російської імперії і, за влучним висловом М. Брайчевського, була нагородою за зраду національних інтересів, не лише спровокувала прискорену русифікацію української еліти, але й отримала деякі неочікувані імператрицею наслідки. Для того, щоб підтвердити право на дворянство українська шляхта і нащадки козацької старшини повинні були надати документи, що підтверджували соціальний статус їх предків. Документи ці готувались на основі архівів міст та козацьких канцелярій.

Особисті потреби викликали у багатьох представників українського дворянства зацікавлення минувиною, а разом з нею і гордість за свій народ, ностальгію за часами могутності Козацької держави і мрії про її відродження. В освіченої частини населення виник значний інтерес до книжок з історії, у першу чергу з часів козаччини. Особливою популярністю користувались козацькі літописи та праці, написані в їх стилі, що поширювалися в багаточисельних рукописах [1, с. 310-311].

Описуючи процеси, що відбувались на землях Гетьманщини в цей час, відомий український історик І. Крип'якевич писав: «Бачачи, як давні життєві форми йдуть на загибель, потомки старшини з любов'ю і замилюванням звертались до минулого своєї країни, шукаючи в ньому аргументи для оборони своїх «вольностей» та розраду у

важких переживаннях. Приваблював їх героїзм давніх часів, що дуже відрізнявся від сірої буденщини, в якій доводилось їм жити. Вони почали з запалом збирати давні літописи, документи та всякі архівні матеріали і намагалися на їх основі велич минулого» [8].

Захопленість героїчною минувиною Вітчизни та гордість за неї спричинили початок національного відродження. Цей процес охопив собою час на зламі двох століть. Не відзначаючись яскравими політичними деклараціями і заявами, відкритими виступами, протікаючи переважно в латентних формах, він, тим не менше, зумів забезпечити перехід від територіально-державного патріотизму козацької старшини до етнічної самоідентифікації нації її духовними лідерами.

Як зазначає дослідник історії консервативного напрямку в українській політичній думці XIX ст. С. Гелей: «Активними проповідниками українського національного відродження, прибічниками державницької ідеї у політичній думці кінця XVIII – початку XIX ст. були Я. Маркович (1696-1770 рр.) письменник, автор «Щоденника» (Діаріуш), що містить унікальні історичні та економічні відомості; В. Рубан (1742-1795 рр.) – письменник, історик родом з Роменщини, секретар Потьомкіна, автор «Краткой літописи Малой Росії»; В. Капніст (бл. 1756-1823 рр.) – визначний поет і громадський діяч, генеральний суддя і губернський маршалок, родом з Полтавщини, автор «Оди на рабство», комедії «Ябеда», в яких засудив російську централізаторську політику Росії в Україні, домагався в 1891 р. у прусського уряду в Берліні допомоги в боротьбі проти московської тиранії; Ф. Туманський (1757-1810 рр.) – етнограф, громадський діяч, член-кореспондент Петербурзької академії наук, видавав журнал «Российский Магазин», в якому вміщувалося багато матеріалів до історії України; А. Чепа (1760-бл.1822 рр.) колекціонер документів з історії України, служив в канцелярії малоросійського генерал-губернатора; В. Берлінський (1764-1848 рр.) – археолог, директор київської гімназії, автор праці «Историческое описание Малороссии и Киева»; В. Каразін (1773-1843 рр.) – громадський діяч, економіст, родом із Слобожанщини, ініціатор заснування Харківського університету, відстоював ідею перебудови імперії на конституційну монархію, вказував на колоніальну експлуатацію України; В. Ломиковський (1778-1845 рр.) – історик і етнограф, родом з Полтавщини, автор перших збірок українських дум; О. Мартос (1790-1842 рр.) – історик, автор п'яти томної «Історії України», рукопис якої загубився. Усі вони стояли на позиціях консерватизму, тобто на позиціях визнання особливих цінностей традиційного ладу, традиційних форм життя, діяльності суспільства і держави. Консерватизм став їхньою ідеологічною платформою в боротьбі за збереження національних і станових привілеїв» [4, с. 65-66].

Державно-територіальний патріотизм козацької старшини та її нащадків на початку XIX ст., як правило, не виходив за межі земель колишньої Гетьманщини та інтереси козацько-старшинського стану. Це пояснювалось тим, що «... на лівому березі збереглося українське дворянство, нащадки козацької старшини, що хоч з кінцем XVIII ст. почало покидати свій народ, то все ж таки не було так винародовлене (зденаціоналізоване), як наприклад на Правобережній Україні. З поміж цього дворянства і вийшли піонери українського національного відродження...» [12, с. 1].

Варто зазначити, що процеси національного відродження кінця XVIII – початку XIX ст. не стали явищем загальнонаціонального масштабу. І не лише тому, що вони, як зазначалось вище, охоплювали переважно територію колишньої Гетьманщини та концентровано виражали інтереси козацької старшини і її нащадків, але й тому, що не охопили в повній мірі навіть весь цей соціальний стан. Як відзначає Ю. Охрімівич: «Більшість українського дворянства кінця XVIII-го ст. і перших чотирьох десятиліть XIX віку, вступила на шлях безповоротного обмосковлення і великодержавного московського патріотизму» [12, с. 4].

Державно-політична еліта вдруге в українській історії, у своїй більшості, зрадила інтереси нації заради збереження і примноження власних станових привілеїв. Нація повинна була починати все спочатку – формувати нову провідну верству, національно-державницьку ідеологію, боротьбу за самостійне державне існування.

Початок XIX ст., незважаючи на позірну спокійність і практично повну відсутність відкритого і організованого українського руху, був, в дійсності, періодом, коли зароджувався новий етап національного відродження. Подібні процеси на зламі XVIII і XIX ст. відбувалися практично у всіх поневолених і позбавлених самостійного державно-політичного існування слов'янських народів.

Незважаючи на певні відмінності, національне відродження в Україні, як і у багатьох народів Східної Європи, на думку В. Шевчука і М. Тараненка, проходило три головних етапи: «... на початковому, так званому академічному етапі, характерному насамперед ностальгічними настроями, невелика група вчених інтелектуалів в основному збирала історичні документи, фольклор, предмети старовини, при цьому вважаючи, що незабаром неповторність і самобутність їхнього народу зникне під суцільною навалю імперської культури. Другий, або культурницький, етап був періодом несподіваного відродження місцевих мов, їх дедалі ширшого використання в літературі та освіті. Й, нарешті, на третьому етапі поступово формуються, зростають і набирають сили національно-патріотичні організації, які поряд із культурницькими завданнями починають висувати і політичні вимоги, спрямовані на розвиток місцевого самоврядування. В цих політичних вимогах простежується неприховане бажання поневолених народів досягти спочатку хоча б обмежених автономних прав, а в перспективі й поборотися за створення власної незалежної держави» [16, с. 329-330].

Замилування козацькою минувиною на початку XIX ст. в Україні носило характер переважно ностальгічно-пасивний. Воно, сприяючи збереженню державницької традиції Козацької держави, все ж мало переважно консервативний і, в умовах того часу, непродуктивний характер. Непродуктивність його полягала в тому, що зважаючи на свій становий характер, цей феномен політичного мислення українців репрезентував ідеали і прагнення лише частини провідної верстви нації і не отримав значного поширення в масах, де про минувшину згадувалось не як про гетьманську державу, а як про козацьку вольницю. Крім того державницький ідеал минулого у дворянських колекціонерів козацької старовини носив переважно територіально-становий, а не національно-етнічний характер. Подолати цю прірву між основною масою нації та тією частиною її політичної еліти, що залишилась вірною ідеалам державності допомогли процеси, що на перший погляд не мали до цього ніякого відношення.

Літературне відродження початку XIX ст., початком якого є поява у світ написаної живою народною мовою «Енеїди» І. Котляревського (1798 р.). Написана в бурлескній, жартівливій формі вона не викликала заперечень у царській цензури і, в той же час, пропагувала ідеї поєднання народного світосприйняття з прагненням до власної держави, як політичного ідеалу. Написана народною мовою, «Енеїда» поширювалась практично серед усіх прошарків українського суспільства, захоплювала не лише дотепністю й поетичним талантом автора, а й описом героїчної минувшини, в якому ідеї патріотизму органічно поєднувались з традиційним народним демократизмом [17, с. 5-6].

Я. Оршан, один з дослідників української політичної думки, відзначав, що: «Українське літературне відродження, яке припадає на кінець XVIII і початок XIX ст. (Котляревський, Гулак-Артемівський, Квітка-Основ'яненко, Гребінка, Костомаров, Церетлів, Максимович, Бодянський і др.) є теж у великій мірі заціпленням на українському ґрунті нових ідейних впливів заходу (м. ін. дуже великий вплив німецького історіософа і етнографа Й. Гердера). Але для розвою української політичної думки це відродження безпосередньо не принесло здвигу вперед. Його представники не репрезентують собою ніякого політичного руху. У тодішніх українських письменників, філологів, істориків та етнографів бачимо любов до природи української землі, любов до побуту, звичаїв, повір'їв і пісень українського простолюду, оборону самостійності української мови, прав української літератури на самостійний розвиток і врешті романтичну тугу за історичним минулим України. Але ця туга має в них чисто пасивний

характер і не зобов'язував їх до нічого в реальному житті. Вони духовні батьки аполітичного українства – «українофільства» і «народовства»...» [11, с. 34-35].

Коли щодо Г. Квітки-Основ'яненка, П. Гулака-Артемовського, Є. Гребінки та ряду інших можна погодитись з висновком Я. Оршана про те, що «для розвою української політичної думки це відродження безпосередньо не принесло здвигу вперед» [11, с. 43], то щодо І. Котляревського чи М. Костомарова даний висновок не може бути прийнятним в повній мірі.

Започаткований І. Котляревським процес творення нової української літератури став основою для етнічного розуміння нації, поєднання етнічного і державницького в подальшому розвитку української політичної думки. І хоча надмірна захопленість етнічним часто переростала у більшості учасників тогочасного українського літературного процесу в аполітичний етнографізм, але й він, в умовах тотального заперечення етнічних відмінностей між українцями і росіянами з боку імперської влади, вимагав певної особистої мужності і сприяв не лише збереженню, але й подальшому розвитку української нації в класичному ліберально-буржуазному розумінні, що його пропагував Й. Гердер.

Центром формування нової української літератури став Харків, що був на той час головним містом Слобідської України і знаходився поза межами території колишньої Гетьманщини.

Саме цей факт ряд вчених, поділяючи думку, висловлену О. Прицаком, вважає одним з вирішальних у тому, що українське культурне відродження початку XIX ст. виявилось вільним від консервативно-автономістичної традиції територіального патріотизму нащадків козацької старшини [13].

Досліджуючи цей розрив між державницькою традицією і етнічним розумінням нації І. Лисяк-Рудницький зазначав: «Наші патріоти кінця XVIII – початку XIX століття мислили не етнічними, а історично-правними категоріями. Вони прагнули, щоб «Малоросії» були повернені її права та вольності, гарантовані Переяславською умовою; їх ідеалом була віднова автономії Гетьманщини приблизно в таких формах, як вона існувала до централістичних реформ Катерини II. Але ж бо чинність Переяславської умови не поширювалась на Слобожанщину, яка ніколи не входила до складу держави Війська Запорозького, що виникла у ході визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького.

Незважаючи на те, що обидві територіальні одиниці, Гетьманщина – «Малоросія» та Слобожанщина – «Україна», були заселені одним народом та що в них існували подібні суспільні відносини, вони посідали різний державно-правний статус. Тоді як Гетьманщина зберігала до другої половини XVIII ст. прикмети автономної держави, хоч і під зверхністю династії Романових, Слобожанщина від початку належала до Московського царства. Цю відмінність між обома територіями гостро відчували сучасники. Наприклад, Сковорода називав «Малоросію» своєю матір'ю, а «Україну» «тіткою».

Висунення харківськими письменниками-романтиками на перший план «мужицького» етнографізму стало альтернативою тужливо-пасивного аристократичного державництва і, як твердить Б. Ольхівський, «було під той час єдиним порятунком національної ідеї, єдиним можливим виходом з ідеологічного сліпого кута. Відкривало широкі шляхи для культурної творчості, шлях до вивчення життя мас до їх усвідомлення («просвітянство»), для всього того, що творило нові підстави майбутнього відродження державної ідеї» [9, с. 208].

Оцінюючи роль Харкова у становленні сучасної української нації, розвитку української політичної думки, І. Лисяк-Рудницький наголошував на тому, що він «... дійсно заслуговує на назву «першої столиці відродження»...: гурток учених і літераторів, що скупився біля Харківського університету, започаткував дослідження над українським фольклором і впровадив народну мову до літературного користування. Під впливом подувів європейського романтизму вони «відкрили» українську етнічну тотожність, що послужило за фундамент для формування новочасної української національної свідомості.

Проте слід зазначити, що «харківські романтики» були вільні від будь-яких політичних тенденцій, вони були чистими культурниками. Політизація українського відродженського руху наступила щойно на другому етапі, після повернення його центру до Києва в 1840-х роках» [9, с. 212-213].

Окрім козацько-старшинської державницької традиції та літературного процесу на демократичній етнічній основі, значний вплив на формування української політичної думки першої половини XIX ст. мала діяльність в Україні таємних товариств.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Борисенко В.Й. Курс української історії. / В.Й. Борисенко. – К.: Либідь, 1998. – 616 с.
2. Верига В. Нариси з історії України (кінець XVIII – початок XX ст.). / В. Верига. – Львів: Світ, 1996. – 447 с.
3. Вернадський В. Українське питання і російське суспільство / В. Вернадський // Науковий світ. – 1998. – № 4. – С. 9.
4. Гелей С. Консервативна течія в суспільно-політичній думці України XIX ст. / С. Гелей. – Львів, 1996. – 122 с.
5. Григорук Н. Історія слов'янських народів. Східні слов'яни від кінця XVIII ст. до 1914 р. Навчальний посібник. (2-е вид. доп.) / Н. Григорук. – Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. – 275 с.
6. Грушевський М.С. Украинский вопрос / М.С. Грушевский. – С.-Пб., 1907. – 304 с.
7. Донік О.М. Україна у складі двох імперій (остання чверть XVIII – перша половина XIX ст.). / О.М. Донік / Відп. ред. Н.М. Артем'єва. – К.: Кріон, 2011. – 248 с.
8. Крип'якевич І.П. Велика історія України / І.П. Крип'якевич. – Львів, 1935.
9. Лисяк-Рудницький І. Карзін і печатки українського національного відродження. / І. Лисяк-Рудницький // Історичні есе. / Пер. з англ. М. Бадік, У. Гавришків, Я. Грицак, А. Дешиці, Г. Киван, Е. Панкєєвої. В 2 т. – К. : Основи, 1994. – Т. 1. – 554 с.
10. Оглоблин О. Українська історіографія. 1917-1956 рр. Пер. з англ. / О. Оглоблин. – К., 2003. – 253 с.
11. Оршан Я. Розвиток української політичної думки за сто літ / Я. Оршан. – Лондон, 1938. – 55 с.
12. Охрімівч Ю. Розвиток української національно-політичної думки / Ю. Охрімівч. – Нью-Йорк, 1965. – 120 с.
13. Салтовський О.І. Концепції української державності в історії вітчизняної політичної думки (від витоків до початку XX сторіччя). / О.І. Салтовський. – К. : Вид. ПАРАПАН, 2002. – 396 с.
14. Українські землі в складі Російської імперії в першій половині XIX ст. // Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.litopys.com.ua/encyclopedia/uchast-ukra-nskogo-narodu-u-ros-ysko-turetsk-y-ta-v-tch-znyan-y-v-y-nakh/ukra-nsk-zeml-u-sklad-ros-v-persh-y-polovin-xix-st>
15. Шандра В.С. Малоросійське генерал-губернаторство. 1802-1856: функції, структура, архів / В.С. Шандра. – К., 2001. – 355 с.
16. Шевчук В.П. Історія української державності: Курс лекцій. / В.П. Шевчук, М.Г. Тараненко. – К., 1999. – 480 с.
17. Явтушенко В. Вплив Вітчизняної війни 1812 року на формування української національної самосвідомості / В. Явтушенко, Л. Бадєєва // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Україна та Волинь у наполеонівських війнах. Науковий збірник. Випуск 41. Матеріали Міжнародної історико-краєзнавчої наукової конференції, присвяченої 200-річчю війни 1812 року, 11-12 травня 2012 року, м. Луцьк. / Упоряд. А. Силук, О. Златогорський. – Луцьк, 2012. – 301 с. – С. 4-6.

REFERENCES

1. Borysenko V.Y. Kurs ukrainskoi istorii. / V.Y. Borysenko. – K. : Lybid, 1998. – 616 s.
2. Veryha V. Narysy z istorii Ukrainy (kinets XVIII – pochatok KhKh st.). / V. Veryha. – Lviv : Svit, 1996. – 447 s.
3. Vernadskyi V. Ukrainske pytannia i rosiiske suspilstvo / V. Vernadskyi // Naukovyi svit. – 1998. – № 4. – S. 9.
4. Helei S. Konservatyvna techiia v suspilno-politychnii dumtsi Ukrainy XIX st. / S. Helei. – Lviv, 1996. – 122 s.
5. Hryhoruk N. Istoriia slovianskykh narodiv. Skhidni sloviany vid kintsia XVIII st. do 1914 r. Navchalnyi posibnyk. (2-e vyd. dop.) / N. Hryhoruk. – Ternopil : Vyd-vo TNPU im. V. Hnatiuka, 2012. – 275 s.
6. Hrushevskiy M.S. Ukraynskyi vopros / M.S. Hrushevskiy. – S.-Pb., 1907. – 304 s.
7. Donik O.M. Ukraina u skladі dvokh imperii (ostannia chvert KhVIII – persha polovyna KhIKh st.). / O.M. Donik / Vidp. red. N.M. Artemieva. – K. : Krion, 2011. – 248 s.
8. Krypiakevych I.P. Velyka istoriia Ukrainy / I.P. Krypiakevych. – Lviv, 1935.

9. Lysiak-Rudnytskyi I. Karazyn i pechatky ukrainskoho natsionalnoho vidrozhennia. / I. Lysiak-Rudnytskyi // Istorychni ese / Per. z anhl. M. Badik, U. Havryshkiv, Ya. Hrytsak, A. Deshchytsi, H. Kyvan, E. Pankeievoi. V 2 t. – K. : Osnovy, 1994. – T. 1. – 554 s.
10. Ohloblyn O. Ukrainska istoriografii. 1917-1956 rr. Per. z anhl. / O. Ohloblyn. – K., 2003. – 253 s.
11. Orshan Ya. Rozvytok ukrainskoi politychnoi dumky za sto lit / Ya. Orshan. – London, 1938. – 55 s.
12. Okhrimovych Yu. Rozvytok ukrainskoi natsionalno-politychnoi dumky / Yu. Okhrimovych. – Niu-York, 1965. – 120 s.
13. Saltovskiy O.I. Kontseptsii ukrainskoi derzhavnosti v istorii vitchyznianoï politychnoi dumky (vid vytokiv do pochatku XX storichchia). / O.I. Saltovskiy. – K. : Vyd. PARAPAN, 2002. – 396 s.
14. Ukrainski zemli v skladi Rosiiskoi imperii v pershii polovyni XIX st. // Elektronnyi resurs. Rezhym dostupu: <http://www.litopys.com.ua/encyclopedia/uchast-ukra-nskogo-narodu-u-ros-ysko-turetsk-y-ta-v-tch-znyan-y-v-vynakh/ukra-nsk-zeml-u-sklad-ros-v-persh-y-polovin-xix-st>
15. Shandra V.S. Malorosiiske heneral-hubernatorstvo. 1802-1856: funktsii, struktura, arkhiv / V.S. Shandra. – K., 2001. – 355 s.
16. Shevchuk V.P. Istoriiia ukrainskoi derzhavnosti: Kurs lektsii. / V.P. Shevchuk, M.H.Taranenko. – K., 1999. – 480 s.
17. Iavtushenko V. Vplyv Vitchyznianoï viiny 1812 roku na formuvannia ukrainskoi natsionalnoi samosvidomosti / V. Yavtushenko, L. Badieieva // V zb.: Mynule i suchasne Volyni ta Polissia. Ukraina ta Volyn u napoleonivskykh viinakh. Naukovyi zbirnyk. Vypusk 41. Materialy Mizhnarodnoi istoriko-kraieznavchoi naukovoï konferentsii, prysviachenoï 200-richchiu viiny 1812 roku, 11-12 travnia 2012 roku, m. Lutsk. / Uporiad. A. Syliuk, O. Zlatohorskyi. – Lutsk, 2012. – 301 s. – S. 4-6.

Стеценко В. Унификация внутренней жизни Украины к общероссийским стандартам накануне событий 1812 года.

Конец XVIII – начало XIX в. был периодом огромных политических изменений и социальных преобразований в Украине, вызванных прежде всего новой геополитической ситуацией, которая складывалась в Центральной и Восточной Европе.

В конце XVIII в. в результате социально-экономической и военной отсталости, а также политической анархии бесславно прекратила свое существование некогда могущественная Речь Посполитая, в состав которой входила значительная часть украинских земель. На юге распалось агрессивное Крымское ханство, которое с конца XV в. своими нападениями постоянно угрожало населению Украины. В связи с этими изменениями исчезли государства, которые заметно влияли на развитие событий в Украине, а украинские земли из-за этого начали приобретать новую политическую конфигурацию.

Ключевые слова: казачье государство, унификация, наместничества, русификация, панрусизм, капитаны-исправники, инкорпорационная политика, патриотизм, харьковские романтики.

Stetsenko V. Unification of internal life of Ukraine to Russian general of standards of events before 1812.

End XVIII – beginning of XIX century. was a period of great political change and social transformation in Ukraine, first of all caused a new geopolitical situation, which consisted in Central and Eastern Europe.

At the end of the XVIII century. due to socio-economic and military backwardness and political anarchy inglorious ceased to exist once powerful Commonwealth, which included significant part of Ukrainian lands. In southern Crimean Khanate collapsed aggressive, which since the end of the XV century. their attacks constantly threaten the population of Ukraine. In connection with these changes, the state, which significantly influenced the course of events in Ukraine and Ukrainian lands because it began to take a new political configuration.

Keywords: Cossack state, unification, province, russification, panrusyzm Masters-ispravnyky, policy incorporating politics, patriotism, Kharkov romance.

Одержано 10.10.2015